

Mažosios Lietuvos lietuviškos periodinės spaudos ortografijos ir leksikos ypatumai

Audronė MATIJOŠIENĖ

Vilniaus universiteto biblioteka, Universiteto 3, 2633 Vilnius

XX a. pradžioje lietuvių literatūrinė kalba dar nebuvo galutinai susiformavusi. Mažosios Lietuvos lietuviškos periodinės spaudos kalba ir rašyba buvo įvairi ir nenuosekli. Laikraščiai ir žurnalai buvo spausdinami kelių atmainų gotikinio šrifto rašmenimis. Analizinės retrospektyviosios bibliografijos rengėjai stengėsi laikytis vienos grafinės sistemos, t.y. lietuvių kalboje nevariojamus rašmenis keisti dabartiniais. Transliteruotųjų raidžių pavyzdys pateiktas „Lietuvos TSR bibliografijoje“ (Vilnius, 1985, p. 69). Tačiau periodiniai leidiniai neišvengė tam tikrų svyravimų, nevienodųjų, skirtingo kai kurių fonemų žymėjimo. Neretai ta pati fonema skirtinguose periodiniuose leidiniuose žymima keliais rašmenimis ar jų junginiais. Štai ilgieji balsiai a, e dažnai neskiriami nuo trumpųjų a, e; e - rašoma be taško arba su ilguoju brūkšniu ē. Nenuoseklus buvo balsis i (y, i) žymėjimas, dažnai žodžio gale rasime y, raidės u (ū) rašomos su bokšteliu, o uo žymimas iš vokiškų raštų nusižiūrėtu dviaukščiu rašmeniu. Gerokai įvairavo vadinamųjų afrikatų c, č ir dž žymėjimas: c - c ir cz, č - cz ir tz, dž - dz. Nevienodas buvo ir pučiamųjų s, š bei z, ž žymėjimas: s - žodžio viduje rašoma ilgąja, š - sch, sz, z kai kur išspausdinta su diakritiniu akūto ženklu, o ž žymima sz ir z (be varnelės). Beje, dešimtinis kirčio ženklas ir varnelė kai kuriose raidėse galėjo būti nukritusi ar atsiradusi tik dėl spaustuvės neapdirbimo. Raidė K žymima taip kaip dabar, tik retkarčiais dar būdavo parašoma C. Bibliografams kėlė susirūpinimą tie atvejai, kai tekdavo įvardyti asmenvardį, pavyzdžiui: Klaipėdos apskrities viršininko pavardė laikraščių tekstuose rašoma Kranz ir Cranz. Raidė v visur žymima dvigubu w, išskyrus tik sporadinius atvejus, kai parašoma u, matyt, dėl lotyniškosios rašybos įtakos. Didžiosiomis raidėmis rašomi ne tik tikriniai, bet ir bendriniai daiktavardžiai. Pažymėtina ir tai, kad laikraštineje kalboje dar pasitaikydavo priebalsių dvejinimo atvejų. Tai vokiečių rašybos įtaka. Tokiu dvejinimu buvo pažymimas prieš dvejinamąjį priebalsį cinančio balsio trumpumas.

Mažosios Lietuvos periodinių leidinių tekstų ypatybė ta, kad vos ne kiekvienas laikraščio darbininkas, ne vienos kalbos ir ne vienos tradicijos veikiamas, dažnai pats

sprendė garso ir rašmens santykį. Tai bus akivaizdžiai matyti iš netransliteruotų citatų.

Jau nuo XIX a. pabaigos lietuvių rašomoji kalba rėmėsi pietinių vakarų aukštaičių tarme. Bendrinei lietuvių kalbai įsigalėti pietinių vakarų aukštaičių tarmės pagrindu įtakos turėjo ir Mažojoje Lietuvoje anksčiau susiklosčiusi raštų tradicija, ypač Augusto Schleicherio ir Frydricho Kuršaičio gramatikos. Jono Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatika“ (Tilžė, 1901) padėjo pagrindus bendrinės rašomosios kalbos normų sistemai. XX a. pradžioje toliau tvirtėjo ir lietuvių bendrinės rašomosios kalbos stilių sistema. Stiprėjo beletristinis, sparčiai ėmė plėtotis mokslinis ir publicistinis stiliai. Rašomojoje kalboje, ypač periodikoje, dar tebeegzistavo kanceliarinis ir bažnytinis stiliai. Jau nuo XIX a. vidurio savo spaudos kelią pradėję pasaulietiniai laikraščiai „Keleivis“ (vėliau „Tilžės Keleivis“) ir „Lietuviszka Ceitunga“, o nuo paskutinių dešimtmečių - „Nauja Lietuviszka Ceitunga“ ir „Konzerwatywų Draugystės Laiszkas“ sudarė palankias sąlygas publicistiniam stiliui plėtotis. Daugelyje to meto publicistinių straipsnių buvo aptariami aktualūs visuomeniniai klausimai. Straipsnių lygis priklausė nuo autorių literatūrinių sugebėjimų bei erudicijos. Talentingų autorių - Vydūno, Anso Bruožio, Jono Vanagaičio, Jono Jurgelaičio, Fridricho Bajoraičio - publicistiniuose straipsniuose aistringai buvo ginamos tautinės idėjos ir lietuvių kalbos reikalai. Juose dažnai būdavo pasigaunama beletristinių kalbos elementų, emociškai nuspalvintų žodžių, metaforų, hiperbolių ir pan. Kalbos gyvumu iš kitų periodinių leidinių išsiskyrė laikraštis „Nauja lietuviška ceitunga“. Pavyzdžiui, artėjant rinkimams į Prūsijos landtagą (1908 m.) laikraštis teigia, kad *Lietuwininkai nor Kudikiu Kurpes nuo savo Koju nusikratyti ir Wyraini buti, ragina skirti Sawiszki kurs geriausey zino, kur mums Kurpė spaudzia, kurs atviras Ausis prie Waldzios randa, todėl kviečia žengti prie Darbu, nes musu Brolei Warguzei szauk, o Waisei dekawones lauk. Tėvynės meilę žadinantys straipsniai pasižymėjo ypatingu emocišku skaidrumu. Paskaitykime ištrauką iš vienos rinkiminės agitacijos: *Nier galima tikėti, kad Wyraini, kurių Gyslose lietuviszkas Kraujas teka, Wyraini, kuriu Krutinėje**

lietuviszka Szirdis musznoja, Wyraini, kurie gvw Szazine tebetur, taip giley musizemintu ir isz walnos Wales sawiszki prastodami, isz walnos Walės savo paskutinį szwenziausį Skarbą Swetimamjam paskuy mestu! O štai Vydūno mintys: *Reikėtu turėti kiekviename Kieme wierną Lietuwi, kurs wisa Szirdimi butu Lietuwiu, o kurs sawo Meile į Tėwynę uzdegtu ir kitu Szirdis*. Ta pati „ceitunga“ apie nacionalliberalus aiškiai pasako, kad jie *savo Partijos putrą ant Tėwiszkės kasztų musu Kreize iszsiwerda*, o už Tėvynę mylinčius lietuvius *drasey Ranką į ugnį dėtu*. Laikraštis išspausdina Vokietijos žemės ūkio ministro Victorio von Podbielskio viltingą kreipimąsi į ūkininkus, sakydamas, kad *musu Zemės Zmonės <... > dabar weley Węją Pagadoj tur ir galės dabar pilnais Zęgleis zęglioti*. Beje, kiek vėliau apie von Podbielskį randame žinutę, kad jis *isz anksztojo Urėdo iszmyne*. Rašydamas apie vokiečių karcivius laikraštis ne viename straipsnyje primena jų puikią anuniciją sakydamas, kad jiems *neriekia ney Knypkio prie Sopago*, spėdamas žiemos orus sako: *jey Martino barzda balta, tay smarę ilgą žiemą ženklina*. Tokie šiose ištraukose pavartoti liaudiški frazeologizmai kaip *Węją Pagadoj tur, savo partijos putrą ant Tėwiszkės kasztų mūsų kreize iszsiwerda, pilnais Zęgleis zęglioti, isz anksztojo Urėdo iszmyne, nereikia ney Knypkio prie Sopago* sutiekia joms tam tikro ekspresyvumo ir vaizdingumo. Apskritai XX a. pirmųjų dešimtmečių publicistiniam stiliui buvo būdingas beletristinių raiškos priemonių gausumas ir glaudus sąryšis su liaudies šnekamąja kalba. Publicistai, siekdami įtaigumo, stengdavosi kuo daugiau vartoti ekspresyvos liaudiškos leksikos bei frazeologijos, ypač patarlių, priežodžių, pavyzdžiui: *vienybė duoda stiprybę; gaudyti vęją su zaku (maišu); kas ne su mumis, tas prieš mus; kas žib, tas trauk; plikam visur šalta; sviets nor būt apgautas, dėlto tesie apgautas; kuomi širdis pilna, tuomi burna plūsta* ir kt. O poeto, publicisto F. Bajoraičio dvielis *Norėti, norėti, norėti, tas žodis kaip saulė galingas ir Friedricho Schillerio posakis *Niekam verta yra ta giminė, kuri ne iki paskučiausio stoji už gerovę savo giminės* aptinkami lietuviškos idėjas skleidžiančiuose straipsniuose. Dėl šitokių stilistinių priemonių vykusio įterpimo straipsniai gerokai priartėja prie beletristinio kūrinio.*

Patyrusio redaktoriaus Mikelio Kiošio dėka laikraštis apie 1910 metus jau bando laikytis tam tikrų ortografijos principų bei vienodžiau rašyti kai kurių žodžių formas. Laikraštyje jau pasigirsta balsų apie lotyniškojo raidyno pranašumą. Laikraštis nuolat ragina savo korespondentus rašyti „aiškiai, trumpai ir suprantamai“. Po kelerių metų šią mintį prates Jonas Jablonskis, laikraščių redaktoriams taip patardamas: *Kad ką rašome, turime pirmiausia aiškiai ir suprantamai savo mintį reikšti. Mums rašant, ne tiek rašinio žodžiai, ne patys terminai turi rūpėti, ne tiek svetimosios kalbos žodžiai lietuviškai pasakyti, kiek*

rašomųjų sakinių mintis, jų suprantamumas ir aiškumas skaitytojui.³

Tačiau ir „Naujos lietuviškos ceitungos“ politinių straipsnių kai kurie terminai bibliografams dažnai virsdavo mįslėmis. Stabtelėkime prie žodžio „vokiškieji“ vartojimo. Kalbininkai teigia, kad *būdvardžiai su priesaga -iškis yra klaida veikėjo <... > tautybei nusakyti, pvz., vokiškieji (=vokiečiai)*.⁴ Tačiau istorija sulaužo šį teiginį. Mažojoje Lietuvoje veikusioje Vokiečių konservatorių partijoje dalyvavo ir lietuviai, tad bibliografai nusižengdami kalbininkams palieka to laikotarpio istoriko Anso Bruožio ir „ceitungose“ vartotą terminą - vokiškieji konservatoriai. Be to, laikraštyje nuolat spausdinamos Vokietijos ir Prūsijos seimų deputatų kalbos ir kita oficiali medžiaga daugiausia priklausė nuo vertėjų, tarp kurių būdavo ir prastai lietuviškai mokančių. Paskaitykime vienos Viliaus Gaigalaicio kalbos pradžią: *Norint asz szauņu Plautį neszins isz savo lietuviszkosės Tėwiszkes czion sugryzau, tay tacziau negaliu uztrukti, Welyjimus Zmontu isz tuleropu Pawadinimo Stonu mano Skyrimo Walsziaus sziczion ne praneszės ir Waldzios ne praszės, tu Welyjimu atboti*.⁵

Religiniuose periodiniuose leidiniuose dar tebevykavo bažnytinis rašomosios kalbos stilius. Jam būdinga ne tik religinių terminų ir bibliinių tikrinių vardų gausumas, bet ir verstinės sintaksinės konstrukcijos su vokiška žodžių tvarka sakinyje. Vokiečių kalbos įtaka neretai ardė lietuviško sakinio struktūrą. Tokia kalba darėsi mažai suprantama liaudžiai. Giesmės dažniausiai buvo verstos iš vokiečių kalbos, joms dažnai būdingas leksinių skolinių gausumas. Evangelijų aiškinimui ir pamokslams būdingi ilgi sakiniai. Tačiau bibliografas neretai sprendžia ir kitą uždavinį, kai giesmės priartėja prie pasaulietinio turinio kūrinių ir galėtų priklausyti beletristiniam stiliui. Štai 1908-1909 metais į „Naujos lietuviškos ceitungos“ priedą „Kaimynas“ siunčia ciliuotus kūrinius D.K. (manoma, kad tai Dovas Kalvaitis). Žinodami, kad lietuvininkų giesmės dažnai būdavo tiek modifikuotos, jog priminė pamario krašto dainas, bibliografai D.K. kūrinius skierto į giesmių ir poezijos skyrių. Beje, evangelišku giesmių sąsajas, su daina nagrinėjo ir bažnyčios istorijos tyrinėtojas Albertas Juška leidinyje „Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI-XX amžiuje“ (Klaipėda, 1997, p. 130-136).

XX a. pradžioje iš religinių periodinių leidinių aiškiai išsiskyrė Viliaus Gaigalaicio redaguotoji „Pagalba“ (nuo 1904 m.), kurioje jau pasitaikydavo ekspresyvių liaudiškų raiškos priemonių. Bibliografai aprašinėdami laikraščio straipsnius spėja, kad daugelis nepasirašytų straipsnių, ypač pamokslų, priklauso redaktoriaus plunksnai. Tai pasakytina apie tuos straipsnius, kuriuose žadinama tėvynės meilė ir skiepijama dora. Viename iš jų skaitome: *Mes Lietuviai ypaciai tai turime įsitęmtyti, kad Adyna keltis. Sztai, kitos Giminės Miegą isz Akių braukia,*

atmeta Girtuoklystę ir Neviezlybystę ir kitus Griekus ir Gėdas iš savo Tarpo; jos savinasi Mokslus ir Zinojimus, duoda savo Jaunuosius pamokinti wisokuose Mokluose; jeib ismoku, kas tiesa, kas mandagu, kas teisu, kas wiezlyba, kas meilinga, kas garbinga⁶. Tartum pratęsdama šią mintį „Pagalba“ nuolat pateikia *newiezlybay* gimusių kūdikių statistiką, akcentuodama tai, kad *lietuwiszkose klėtyse daznay newiezlybyste wietq randa*.

XX a. pradžioje lietuvininkų laikraštiniėje kalboje tebeegzistavo ir kanceliarinis stilius, kuriam buvo būdinga administracinė bei juridinė terminija. Administraciniai bei teisiniai raštai buvo verčiami iš vokiškų originalų arba rašomi vietinių valdžios pareigūnų vokiečių. Kanceliarinių raštų vertėjams buvo sunku atsiplėšti nuo painios originalo sakinio struktūros, susidaryti tinkamus lietuviškus atitikmenis vokiškiems terminams. Šiam stiliui būdingi sausi sudėtiniai ilgi sakiniai, su nukeltu į sakinio galą tariniu ir vienarūšėmis sakinio dalimis. Skyrybos ženklai sudėti taip komplikuoti, kad sunku suvokti mintį. Oficialiuose valdžios raštuose įsivyravo verstiniai šampai, pompastiški posakiai, sunkios nelietuviškos konstrukcijos. Jau nuo XVII a. lietuvių kanceliariniame stiliuje atsirado tokie žodžiai, kaip *landrots* (Landrat, apskrities viršininkas), *amtsforšteras* (Amtsvorsteher, valsčiaus viršaitis), *urlopas* (Urlaub, atostogos), *postas* (Post, paštas), *krygsrotas* (Kriegsrat, karo patarėjas), *drukorius* (Drucker, spaustuvininkas). Ypač tai pasakytina apie laikraštine teisinę terminiją: *amtsgeriktė* (valsčiaus teismas), *landgeriktė* (apygardos teismas), *rechtsanvaltas* (advokatas), *štotsanvaltas* (prokuroras), *gerichtfolcyras* (teismo anstolis), *amtsrichteris* (valsčiaus teismo teisėjas). Be to, bibliografams tenka iššifruoti ir lietuviškai įvardyti įvairių specialistų pareigybes, pvz., *braumistras*, *botenmistras*, *fišmistras*, *forstmistras*, *hofsteinmetzmistras*, *bagermistras*, *futermistras*, o tai pat valdininkų - *leitmonai*, *hauptmonai*, *šydsmonai*, *landeshauptmonai* arba *žemės hauptmonai*. Beje, daugelis šių pareigybių neturi lietuviškų atitikmenų. Be to, iš vokiškų skolinių buvo pasidaryta su lietuviškomis priesagomis daugybė vedinių, pvz., *šėpininkas* - jūrininkas, valtininkas (iš šėpis - Schiff), *narystė* - kvailystė (iš naras < Narr - kvailys). Atsirado hibridinių dūrinių, kurių vienas iš dėmenų lietuviškas žodis, pvz., *šnydmalūnis* - lentpjuvė (vok. Schneidemühle). Suvokietinti vietovardžiai ir asmenvardžiai brovėsi ne tik į šnekamąją, bet ir laikraštine kalbą, pvz., upes Gilija, Minija imta vadinti *Gilgė*, *Mingė*.

Lietuvių kalbos mokslinio stiliaus užuomazgų jau galima rasti viename iš pirmųjų lietuviškų laikraščių - „Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žinias parnešas“ (nuo 1849 m.). Laikraščio redaktorius Frydrichas Kuršaitis rūpinosi straipsnių tematika. Laikraštyje jau pradėta spausdinti mokslo populiarinimo straipsnius, pavyzdžiui, „Adatinė puška“ (1859, nr. 38),

„Apie milžinišką žaltį“ (1851, nr. 49), „Ant mūsų gelžkelio“ (1853, nr. 28), „Elektiškai magnetiškasis tolrašis arba telegraps“ (1851, nr. 10), „Telefons arba tolkalbys“ (1878, nr. 22), „Tolrašis“ (1851, nr. 10). Pats būdamas kalbininkas ypač daug dėmesio skyrė vokiškų žodžių lietuviškiems atitikmenims. Nuo F. Kuršaičio laikų sudurtiniai žodžiai - *tolkalbis* ir *tolrašis* įėjo į laikraštine lietuvininkų kalbą. Pats F. Kuršaitis apie juos taip rašė: *Asz turiu ne norėdams mūsų Kalbą wokiszkais Zodzeis supustyti, apie naujus Daiktus kalbėdams naujų Zodzių padaryti, ale ney wiens man ne gales izrodyti, kad toks Zodis, manęs padarytasis, n'ėsas czystay lietuwiszkasis Zodis, ir pagal czystą lietuwiszką Budą padarytas⁷.*

Intensyviau mokslinis stilius pradėjo formuotis tik XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tai susiję su verstinių mokslo populiarinimo raštų gausėjimu. Štai 1904-1907 m. Mažosios Lietuvos pasaulietiniai laikraščiai išspausdina vienuolika straipsnių gamtos mokslų tematika. Iš jų minėti Mortos Raišukytės pagal vokiečių spaudą parengti straipsniai „Šviečia želmenei“ (1905), „Mažums apie skirtumą tarp žmogaus ir gyvolio“, „Žemės drebjimai ir tautų judėjimas“ (1905) ir Jono Vanagaičio „Kur akmuo lengviau pakeliamas“ (1904). Atskirai minėtini Vydūno filosofiniai kūriniai. Vien 1905-1907 metais išspausdinti 36 kūriniai ir 34 vertimai. Pažymėtini vertimų autoriai: H. Blavatskaja, J. Ekhart, F. Hartmann, M. Colins ir kt. Be abejo, autoriai susidūrė su įvairių specialių terminų ir lietuviškų mokslinės raiškos priemonių stygiu, todėl straipsniuose aptinkama daug skolinių iš vokiečių kalbos.

Periodinė spauda labai padėjo augti beletristiniam stiliui. Joje savo plunksną bandė Vydūnas, Jonas Vanagaitis, Anas Bruožis, Jonas Jurgelaitis, Fridrichas Bajoraitis ir kt. Tačiau daugumos slapyvardžiais literatūron ėjusių jaunų literatų kūrinėliai nepasižymėjo nei kalbos raiškos priemonių gausa, nei įvairumu. Gimtoji kalba ir tautinė vienybė - tai idėjos, kartais reiškiamos blankiais žodžiais bei primityvia metafora. Bibliografus jaudino daugiau neoriginalus, verstinis pobūdis daugelio to meto lietuviškų raštų, kurių autoriai norėdavo likti nežinomi. Tokie ir liko. Ta literatūra surinkta su rubrika „Anoniminiai kūriniai“.

Kilmės atžvilgiu lietuvių laikraštine kalbos leksikoje galima išskirti du pagrindinius sluoksnius: lietuvišką ir skolintą. Apie leksikos sluoksnių kiekybinį santykį apytikriai galima spręsti iš lietuviškų žodžių ir skolinių statistikos. Antai vedamajame „Pirm keturiasdešimt metų“ („Nauja lietuviška ceitunga“, 1910, nr. 93) iš 550 žodžių (neskaitant fonetinių ir morfologinių to paties žodžio darinių) nelietuvišką kamieną turi apie 60.

Kalbėdami apie lietuvininkų laikraštine kalbos leksikos ypatumus pirmiausia turime minėti vokiečių kalbos įtaką, trukusią septynetą šimtmečių. Bibliografai, susidūrę su germanizmais, naudojami žodynais ir žodynėliais, Ievos Simonaitytės raštais bei Kazio

Alminauskio leidiniu „Lietuvių kalbos germanizmai“ (Die Germanismen des Litauischen K., 1935). Pastarajame leidinyje nurodyta apie 2800 vokiškos kilmės žodžių. Tačiau bibliografams didesnę rūpestį kelia ne germanizmai, o prūsiškosios patarmės šnekos ir pašnektės, kurių žodžių ar posakių reikšmė pavyksta atskleisti tik iš konteksto ar paprasčiausiai - nuojautos. Dažnai bibliografui tenka susidurti su žodžiais - mišlėmis, kurių neįmanoma būti iškreipti ar praleisti svarbūs faktai, pavyzdžiui: Klaipėdoje veikė *gelžkelio pasiuntinystė* (misija, kuri rūpinosi naktį traukiniais atvykstančių merginų saugumu). Ragainėje - *kreizo prikavojimo namai* (socialinės rūpybos tarnyba), Kuwertshofe - *švitėjimo ugnis* (Uostadvario švyturys), Pilkopėje - *vietros graudavimo vieta* (meteorologijos tarnyba), Klaipėdoje - *vandens daržai* (silių prieplaukos), Karaliaučiuje - *sutvėrimų daržas* (zoologijos sodas), Klaipėdoje - *Magdalenų namai* - viešnamis, Tepliuvoje - *daržų pamokslų anstaltas* (sodininystės mokykla), pasienyje - *išvandrauninkų peržiūrėjimo stacionai* (muitinės) ir *apsidairyimo koryčios* (stebėjimo bokštai), miestuose - *špricų butai* (gaisrinės).

Klaipėdos Šv. Jokūbo bažnyčia buvo vadinama ir *Žemininkų*, ir *Laukininkų*, ir *Lietuvininkų* vardu, Klaipėdos *Roßgarden šuilės* (mokyklos) pavadinimas kilęs nuo gatvės pavadinimo, o *Martyno diena* ženklika baudžios panaikinimo Prūsijoje dieną (1810 lapkr. 11 d.). Kad bibliografas neiškrėstų kokių *bleinių* (išdaigų) ir nepatirtų *blamožę* (kompromitaciją), jis turėtų taip pat žinoti, kad krautuvė tai ne tik *tavorių guolis*, bet ir *klemnerija*, kad draudimo kasa - *nuopuolio skrynja*, sandėlis - *logeris*, degtinės varykla - *brenerija*, šaltkalvio dirbtuvė - *šleserijė*, kad *kancelis* - tai ne tik sakykla (bžn.), bet, pagal I. Simonaitytę, - varžytinės, kad *vaisiaus nuvarymas* - abortas, *vosilkų dienos* - labdaros akcijos, *arbai* - paveldėtojai, *ledų vyrai* - liepos 8, 9, ir 10 d., taip pat kad *šieno kamara* buvo vadinamos Rusnės

pievos, *kurnai* - tai dviejų laivų velkami tinklai su plūdėmis, psichines ligas ženklino *dirksnių sujudimas* ir *širdies nepakajavimas*, o jos gydomos buvo *suklydėlių anstaltuose* - psichiatrinėse ligoninėse ir t.t.

Taip pat bibliografui reikėtų perprasti rinkimų žodyną: *skyrimai* ir *perskyrimai* - rinkimai ir tarpiniai rinkimai, *skyrėjas* ir *valmonas* - rinkėjas ir rinkikas. Tai - darybiniai sinonimai, tačiau prircikus jų leksinės reikšmės išskiriamos: rinkikas - tarpinių rinkimų rinkėjas, t.y. asmuo, rinkėjų išrinktas ar įgaliotas balsuoti už tam tikrą kandidatą.

Skaitydami draugijų veiklos apžvalgas randame *pirmstovą*, *prasėdį* ir *pardėtinį*, apie apskritį dažnai pasakoma, kad tai *valsčius*, kaimas tėra tiktai *kiemas*, žodis *gemyna* vartojamas ne tik parapijos prasme, *pamokslininkais* vadinami ir surinkimininkai, ir konfirmantai. Draugijos dažnai įvardijamos tik spalvų kalba: *Mėlynojo kryžiaus* (blaiivybės), *Baltojo* (doros), *Rudojo* (prieš rūkymą), *Žaliojo* (merginų globos) ir t.t.

Daugybė žodžių ir žodžių junginių nėra atskiri leksikos vienetai, todėl bibliografas neranda jų žodynuose. Tais atvejais labai padidėja konteksto svarba. Bibliografas, siekdamas maksimaliai suvokti tekstą ir nepasiklysti terminologijos dviprasmybėse, privalo turėti pakankamai semantikos žinių. Juolab kad prūsiškoje patarmėje apstu sunkiai tariamų ir nesuprantamų žodžių, kurie išlikę tik „ceitungų“ puslapiuose. Todėl dirbant reikia apibrėžti vieno ar kito termino prasmę. Bibliografas anotuodamas stengiasi surasti artimiausią žodį, kuris kuo geriau apimtų ir atspindėtų prasmę. Tada, kai bibliografui pavyksta kūrybingai suvokti laiko dvasią, net sprangios ir sustabarėjusios sąvokos tampa ne kliūtimi, o priemone mąstyti bei analizuoti tekstą. Tekstų analizė, identifikuojančių požymių išskyrimas, giluminis bibliografinės analizės ir sintezės lygmuo daro bibliografo sukauptas žinias mokslinėmis empirinėmis.

¹ Pasilaikymas Lietuviškosios partijos / Priekulizskis // Nauja lietuviška ceitunga. - 1911, febr. 18 (Nr. 21), p. [1].

² Vydūnas, Dirbkime / Wd. // Nauja lietuviška ceitunga. - 1907, dec. 3 (Nr. 97), p. [1].

³ Jablonskis, Jonas. Del „rašto“ paminklo / Rygiškių Jonas // Jablonskis, Jonas. Raštai. - Kaunas, 1935. - T. 4, p. 143.

⁴ Pribušauskaitė, A., Navickienė, I. Kalbos kultūra, pratimai, testai. - Kaunas, 2000. - P. 24.

⁵ Gaigalaitis, Vilius. Kalba dep. dr. Gaigalcazio, laikyta 8 aprili 1910 Prūsų Karalystės saime // Nauja lietuviška ceitunga. - 1910, aprili 19 (Nr. 46), p. [1-2].

⁶ Ant apširdijimo / Vilius Gaigalaitis? // Pagalba. - 1911, Nr. 11, p. 138.

⁷ Kuršaitis, Fridrichas. Atsiliepimai // Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žinias parnešas. - Karaliaučius. - 1864, Nr. 44, p. 174.

Summary

Peculiarities of Orthography and Lexis of the Periodical Press of Lithuania Minor

Audronė MATIJOŠIENĖ

At the beginning of the 20th century language and spelling used in the periodical press of Lithuania Minor varied and lacked consistency. Compilers of the analytical retrospective bibliography did their best to observe one graphical system, i.e., tried to replace the scripts not used in the Lithuanian language by contemporary letters. Samples not included in the *List of Transliterated Characters* presented in „Lietuvos TSR bibliografija“ (Bibliography of the Lithuanian SSR. Vilnius, 1985, p. 69) are being reviewed in this article. The article also surveys the styles of standard Lithuanian frequently found in the Prussian region subdialects; publicistic, religious, office, scientific, belles-lettres styles. Characteristic features of the publicistic style are analyzed and emphasis is laid on the influence of the German language. With respect to the origin, two main layers are distinguished in the Lithuanian newspaper language:

the Lithuanian layer and the borrowed layer. It is characteristic that the Lithuanian layer has been affected by the spoken language, while the borrowed one has been influenced by the German language for almost seven hundred years. In addition, local dialects and subdialects of the Prussian region subdialects are being discussed, as their meaning could be disclosed only from the context or feeling for language. Samples of words or combinations of words are presented in the article, which could not be found in any vocabulary as a separate lexical unit. It should be noted that the task of the bibliographer is to analyze the text, but not to evaluate it, i.e., try to perceive the meaning of dubious words and not to get lost in the terminological ambiguity. Text analysis and the profound level of bibliographic analysis and synthesis turn the knowledge accumulated by the bibliographer into the scientific empirical one.

UDK 025.171(474.5)
091:259(474.5)

Bažnytinių žinybų fondai Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje

Rima DIRSYTĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, 2600 Vilnius, el.paštas: rimad@lnb.lt

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau - LNB) Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugoma 10 bažnytinių žinybų archyvų. Šiame straipsnyje apžvelgsime tik dalį jų - Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminarijos, Kaitinėtų bažnyčios, Raguvos bažnyčios, Troškūnų bažnyčios ir vienuolyno bei Upynos bažnyčios archyvus. Deja, tai tik nedideli minėtų bažnyčių archyvų fragmentai. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas, didelis ir išsamus, sutvarkytas anksčiau, jau seniai naudojamas mokslo tiriamiesiems darbams, be to, fondo apžvalga buvo spausdinta „Lietuvos istorijos metraštyje“ 1986 m. Minėtų bažnyčių pavienių dokumentų galima rasti ir kituose rankraštyne saugomuose fonduose, tačiau šiame straipsnyje jų nevardinsime.

Merkinės stačiatikių cerkvės, Peterburgo dvasinės akademijos, Vilniaus kapitulos ir Žemaičių vyskupijos kapitulos archyvai nėra sutvarkyti ir neturi pastovių šifrų, todėl čia jų neaprašinsime.

Didžiausios apimties, išsamiausias yra Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminarijos archyvas.

Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminarija (F90)

Lietuva priėmė krikštą viena paskutiniųjų Europoje - XIV a. pab. Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila, veddamas Lenkijos karalienę Jadvygą ir tapdamas Lenkijos karaliumi, pasižadėjo pats krikštytis ir krikštyti Lietuvą. Oficialiai Lietuvos krikštas atliktas 1387 m., Žemaitija apkrikštyta 1413 m. Be abejo, iškart niekas nepasikeitė - be bažnyčių ir dvasininkų kraštas ir toliau būtų likęs pagoniškas. Todėl buvo įkurtos Vilniaus vyskupystė ir Žemaičių (Medininkų) vyskupystė su centru Varniuose.

Neseniai įvesta krikščionybė dar nebuvo tvirtai įleidusi šaknų, kai XVI a. užėjusi protestantizmo banga sukretė jos pamatus. Siekiant tai sulaukyti, reikėjo stiprinti religinį gyvenimą, atlikti visų bažnytinio gyvenimo sričių reformas. Visa tai imta vykdyti pagal Tridento Katalikų Bažnyčios Susirinkimo (1545-1563 m.) nuostatus.

Atsiliepdamas į Tridento Katalikų Bažnyčios Susirinkimo raginimą steigti kunigų seminarijas, Žemaičių vyskupas Jurgis Petkūnas testamentu (1574 m.) užrašė 1700 lietuviškų kapų grašių 12 jaunuolių ruošti kunigais Vilniaus jėzuitų kolegijoje¹. Vyskupas Stanislovas Kiška (1618-1626) 1622 m. klierikus perkėlė į Varnius, prie katedros pastatęs seminarijos namus. Seminarija pavesta jėzuitams, joje būdavo po 6-8 auklėtinius.

Apie 1628 m. vyskupas Abraomas Vaina seminariją perkėlė į Kražius.

Dėl neramumų krašte XVII a. vid. ir pab. - XVIII a. pr. seminarija neveikė. Vėliau vyskupo Aleksandro Gorainio (1716-1735) pastangomis kunigaikštis Kazimieras Radvila Kražiuose pastatė medinius seminarijos namus.

Apie 1744 m. naujus medinius seminarijos namus Varniuose pastatė vyskupas Antanas Tiškevičius. Jis pakvietė pijorus vadovauti seminarijai, perkėlė čia 8 studentus, paruošė pirmuosius seminarijos įstatus - regulą, kurią kiek pakeitė 1775 m. vyskupas Jonas Lopacinskis. Seminarijoje buvo 20 kambarių, salė studijoms, biblioteka, koplyčia, kitos patalpos, dėstytojų butai, sodas, ūkis ir kt. Dalį auklėtinių išlaikė seminarija, kiti patys mokėjo už mokslą. XVIII a. vid. seminarija išlaikymui turėjo apie 20 tūkst. auksinų sumą ir du ūkius. Auklėtinių skaičius kartais padidėdavo iki 40. Seminariją globojo Žemaičių kapitula.

Apie 1761 m. seminarija vėl atiduota jėzuitams (iki 1773 m. - ordino panaikinimo), po to vadovauti seminarijai pakviesti misionieriai iš Varšuvos.

XIX a. pr. seminarijoje buvo apie 60 auklėtinių, jie mokėsi 3 ar 4 metus. Buvo priimami ir bajorų, ir valstiečių vaikai. Seminarijos biblioteka turėjo apie 5000 knygų; profesoriai buvo misionieriai bei pasaulietiniai kunigai.

1845 m. caro valdžia pertvarkė seminariją; paskelbė naujus nuostatus, nelcido dirbti misionieriams; rektoriumi paskirtas teologijos dr. kun. Motiejus Valančius. Jis įvedė į seminariją lietuvių kalbą. Jį paskyrus Žemaičių vyskupu (1849 09 29), rektoriumi tapo kun. Aleksandras Beresnevičius. Rusų valdžiai privertus, vyskupas